

**PHUROFESA VHO MS MAKHANYA, ṬHOHO YA
YUNIVESITHI NA TSHANḂA TSHA MUTSHANTSEḂARA
YUNIVESITHI YA AFURIKA TSHIPEMBE
U RINA HAFHU MADZINA ZWIFHAḂO ZWIRARU
HOLONI KHULWANE YA ZK MATTHEWS**

21 ṬHANGULE 2019

Mutshimbidza Mushumo, dzangano Ḃa tshizwinozwino Ḃa lushaka Ḃa Afurika Ḃo wana midzi yaḂo nga u thoḂwa ha South African Native National Congress (SANNC), nga murahu ya vha ANC, nga 1912.

Ndi khou ombedzela “tshizwinozwino”, ngauri dzangano Ḃa lushaka Ḃa dzhango Ḃa Afurika, nga mbofholowo ya Afurika na vhathu vhaḂo vhoḂhe, Ḃi na Ḃivhazwakale khulwanesa ya u vhona vhunzhi ha vhathu vha tshi lovha nga tshifhinga tsha u hanedzana na vhukoloni.

Ri tshi ya phanḂa, u thoma kha mutheo wa lushaka na u sa ḂigedḂa kha mikano yo itwaho nga Khuvhangano ya Berlin ya 1884-5, dzangano Ḃa lushaka hu si kale Ḃi Ḃovha Pan-African nga mvelo. A Ḃo ngo katela fhedzi mveledziso ya vhuḂumani ngangomu na vhukati ha avho vhane vha vha kha dzhango. Ḃi Ḃovha Ḃa katela avho vhane vha khou phaḂalala.

Li nga ngomu ha nyimele ya WEB Du Bois nungo dzo thomiwaho u sika dzangano la Pan-African, mathomoni lo vha li tshi rangwa phanda nga African Americans, u swika Khuvhangano ya Manchester ya 1945, yo dzudzanywaho nga Vho Kwame Nkrumah na Vho George Padmore, musi hu na u pfukisela dzangano zwandani zwa avho vha re kha dzhango la Afurika.

Zwo vha zwi zwithu zwa ndeme uri Khuvhangano ya Manchester i vhe hone nga nwaha wa murahu ha 1944 ha u tumbulwa ha Ligi ya Vhaswa ya ANC, hu sina vhañwe nga ndani ha Vho Anton Lembede, Vho Nelson Mandela, Vho Oliver Tambo, Vho Ashby Mda na Vho Walter Sisulu.

Sa vhoramilayo vha do ri, zwi a takadza u ombedzela uri u vhumbiwa ha Ligi ya Vhaswa vha ANC tsho vha tshifhinga tsha u dzhia tsheo kha kuitele kwothe kwo shumiswaho nga ANC u swika tshenetsho tshifhinga – u bva kha phethishini u ya kha –u gwalaba.

U fhelisa vhukoloni Afurika

Mutshimbidza Mushumo, ndo sumbedzisa zwi khagala divhazwakale pfufhi u wanulusa vhuṭambo ha namusi kha nyimele ya divhazwakale. Ndi kha mvelaphanda ya vhuṭambo uvhu kha divhazwakale ya ndwa

ya mbofholowo uri ṭhoḁea ya u fhelisa vhukoloni kha dzhangō ḽa Afurika a fhaṭiwa hone.

Zwe tsheo yo dzhiwaho ya 1944 ya bveledza, na ṭhuṭhuwedzo thwii ye Vho Lembede vha ita, ndi u ḁadza muhumbulo wa zwiṭaluli zwivhili zwine zwa vha zwi sina maanda u swika zwino.

Wa u thoma ho vha u ṭumanya nndwa fhanō hayani na nndwa yoṭhe ine ya khou kombetshedzwa nga Vhadzulapo vha Afurika kha dzhangō ḽoṭhe na, nga ngoho kha ḽifhasi ḽoṭhe. Nndwa ya mbofholowo. Vho Lembede Vho vha vha si sokou vha mu Pan-Africanist zwawe musi zwi tshi ya vhudzivhani ha ṭhalutshedzo ya themo, vho dovha vha vha musoshalisithi.

Tsha vhuvhili, Vho Lembede vho ombedzela ṭhoḁea dza vhathu vha Afurika uri vha ḁi vhoḁholole kha ṭhoni dza u tama Europe na u thoma u ḁikukumusa kha ḁivhazwakale yavho na u vha, zwe Vho Ngugi wa Thiongo nga murahu vha zwi vhidza u fhelisa vhukoloni ha muhumbulo.¹

Ndi nga u dzhiela nṭha honovhu uri vhuṭambo ha nṭamusi vhuṭumanya na ḁivhazwakale ya u fhelisa vhukoloni kha dzhangō ḽa Afurika –

¹ Ngũgĩ wa Thiong’o. 1986. *Decolonising the mind: the politics of language in African literature*. London: James Currey.

thandela ine riḽe sa Yunivesithi ya Afurika Tshipembe na, ngangoho, dziḽwe yunivesithi kha shango, ra ḽidzhenisa kha mbonalo yayo.

Vhaḽwali vhanzhi vho sumbedzisa uri, ndi nga murahu ha tshifhinga tshingafhani musi fuḽaga ntswa ine ya sumbedza luswayo lwa mbofholowo i tshi dzula itshi khou fhefheda, mashango manzhi kha dzhango a kha ḽivha nga fhasi ha vhukoloni. Muḽwali wa u thoma u sedza muhumbulo uyu ho vha Vho Kwame Nkrumah vhone vhaḽe, vhe vha vhidza tshiimo itshi u langulwa nga mashango a vhukoloni. Vhaḽwe vhaḽwali na vhatikedzi u bva tshenetsho vho fhaḽa kha muhumbulo wa Vho Nkrumah.

Vhuḽwe vhuḽanzi ha zwino ha tshiimo tsha u langulwa nga mashango a vhukoloni, sa zwe Vho Nkrumah vha zwi vhidzisa zwone, kana vhukoloni, sa zwine vhoramaḽali vha zwino vha tshikolo tsha u fhelisa vhukoloni vha zwi tikedza, ndi kha sia ḽa lushaka lwa ḽivho ine ya bveledzwa nga dziyunivesithi.

Hu si ḽivho fhedzi ine ya bveledzwa nga yunivesithi dzashu dzine dzi tshe dzo nwelela kha maitete a Devhula, zwiga zwine zwa tshimbilelana na mveledziso na u pfukiselwa ha ḽivho zwi dovha zwa vha kuitele kwa Devhula.

Kha nyimele yashu, sa vhadzulapo vha Afurika Tshipembe, ndivho i dzula i vhukolonizimu na tshiṭalula. Ndi, nga zwenezwo, ndi u tevhekana musi ri tshi khou bvela phanda, hu si sa yunivesithi fhedzi, fhedzi sa shango loṭhe, u di khethekanya kha ifa la vhukoloni na tshiṭalula, ri fanela u amba nga fhungo la zwiga. Kha nyimele heyi, zwiga izwo zwi vhonele nga tshivhumbeo, vhukati ha zwinzhi, madzina a zwifhaṭo, holo na rumu dza u lekitsharela.

Mutshimbidza Mushumo, ro nanga ndila ya u rina madzina hafhu zwifhaṭo zwashu, ri tshi zwi divha zwavhudi na u vha na kupfesesele kwo tandavhuwaho uri thero i toṭa khandzano khulwane na uri ndi zwithu zwine zwa fanela u dzhielwa nṭha tshoṭhe. Fhedzi hovhu ndi vhuvha ha mbofholowo. A zwo ngo vhuya zwa takadza na luthihi.

Fhedzi, sisiṭeme ya mihumbulo ndi mini ine ya divhadza kuitele kwashu kwa u rina madzina hafhu zwifhaṭo?

Tshieledzi

U itela u tevhekana kha milaedza yanga, kha vha ntendele ndi dovholele tshipida tsha zwe nda zwi amba nwedzi wo fhelaho, musi ri tshi khou rina hafhu Ofisi ya Dzingu la KwaZulu-Natal yashu ngei, Durban, kha Tshifhaṭo tsha Vho Smiso Nkwanyana.

Ndo bula Vho Simanga Kumalo, vhe vha vhona u rina hafhu madzina fhethu sa tshieledzi. Nga zwenezwo, vho livhisa kha, “u sikwa ha zwifanyiso, zwiga, na u vha hone, u rina zwiṭaraṭa madzina, u sika figara hu tshi shumiswa madzina a vharangaphanda vho shumaho mishumo mihulwane, vho shelaho mulenzhe kha u thusa kha mbofholowo ya dimokirasi, uri vhathu vha kone u vhulunga muhumbulo wa ḍivhazwakale ya ḍorobo khulwane na lwendo lwa poḷotiki lwe vha lu tshenzhela”

.²

Fhedzi izwi ndi zwoṭhe nga ha tshieledzi?

Ndi khou khwaṭhisedza uri musi muhumbulo wa Vho Kumalo u wa ndeme, u dzula u sina magumo. U kundelwa havho huhulwane ha muhumbulo wavho ndi ha uri vhu fhungudza u rinwa madzina hafhu ha ḍorobo khulwane, zwiṭaraṭa na zwifhaṭo “u vhulunga nga ṅila i leluwaho minwe mihumbulo”.

² R Simanga Kumalo. 2014. Monumentalization and the renaming of street names in the city of Durban (Ethekwini) as a contested terrain between politics and religion. *New Contree* 70: 219-250.

Kha riṅe, u rinwa madzina hafhu ha zwifhaṭo ndi u sika zwiimiswa zwiswa. Muṅwe muthu a nga ḍivhudzisa, hani?

Tshieledzi ngei UNISA: Ri tshi pfesesa na u tshi farisa hani

U itela uri ri kone u pfesesa zwavhuḍi uri ndi ngani ri tshi ṭoda u rina madzina hafhu zwiṅwe zwa zwifhaṭo zwashu, kha ri dzhieḷe nṭha uri ri bva ngafhi sa shango, nga maanḍa sa yunivesithi.

Musi ri tshi kho pembelela miṅwaha ya 146 ya u vha hone ha Yunivesithi ya Afurika Tshipembe, ro hwala vhufa ho ṭanganelaho ha tshikhala na u siwa nṅa. Yashu ndi ḍivhazwakale ya u sika zwikhala “zwi linganaho” uri zwi vhe hone kha vhashumi, vhane vha humbula u bveledzisa mabuḍo avho na u khwinisa matshilo avho.

Kha iḽwe sia, ḽivhazwakale yeneyi sa yunivesithi a yo ngo katelwa yoṯhe kha zwo swikelelwaho. Nga yeneyi ndila, vhanzhi vha ḽo tendelana na nḽe uri nga ngomu ha tshitenwa tsha tshikhala tshi linganaho ho vha hu tshiimiswa tshe tsha vha tsho dzheniswa kha pfanelo yo khetheaho ya vhukoloni.

Ndi khou amba sa muḽwe wa avho maḽekitshara vha u thoma vha vharema kha hetshi tshiimiswa, kha Muhasho wa Nyambo dza Afurika na zwiṯuku nga maanda kha Fakhaḽithi ya Thyiolodzhi, vhane mihumbulo ya u vha vha si vhanzhi ya kha ḽivha miswa.

Kha riḽe, nga zwenezwo, tshieledzi ndi nga ha zwithu zwivhili. Tsha u thoma, ndi tsha u vhuedzedza u sa lingani ha tshifhinga tsho fhelaho, na u thivha izwi nga u kovhana u ḽikumedzela u sa dovholosa na luthihi ndila iḽwe na iḽwe ya u sa lingana, nga tshivhumbeo tshiḽwe na tshiḽwe. Nga zwenezwo, ḽiga ḽa u rina dzina hafhu tshifhaṯo, kana tshiḽwe tshipiḽa tsha tshifhaṯo,

zwiamba uri ḍivhazwakale yatsho i nga vha yo vha i lumemeni kha maitele a u sa lingana zwi tshi hanedzana na khethekanyo ya vhathu, musi hu tshi khou tikedzwa na u tevhedza ḍivhazwakale ya inwe khethekanyo.

Nga u rina madzina hafhu zwifhaṭo izwi nga vhathu vhe matshilo avho a sumbedza ḍora la u katelwa, ri bula uri yashu i ḍovha yunivesithi ine ya lusa u vulela mavothi vhathu vhoṭhe, zwi si na ndavha na murafho, kiḷasi, mbeu kana lutendo lwavho.

.

Tshiitisi tsha vhuvhili tsha uri ndi ngani ro nanga maṅwe a madzina ane o netshedzwa kha u rina hafhu madzina zwifhaṭo zwashu zwi re na tshivhalo, ndi u itela uri ri nga, sa tshitshavha tsha yunivesithi, u thoma u ḍitumanya kha ḍivhazwakale ya heḷi shango.

Ri khou tenda ro khwaṭhisa uri kuitele hoku kwa u fhedzisela ku ḁo, nga murahu, livhisa zwitshavha zwashu u topola na yunivesithi, hu si u zwi vhona sa na u zwi dzhia sa fhethu hu sa swikelelei.

.
Kha u rina hafhu zwifhaṭo zwashu, a ri shumisi uri avho vhane madzina avho o khavhisa zwifhaṭo izwi lwa miṅwaha minzhi ho ngo shela mulenzhe kha zwe Yunivesithi ya Afurika Tshipembe ya vha zwone. Nga ngoho, u vhalwa ha bugu ya Phurofesa Vho Andrew Manson, *Unisa 1873 – 2018: U bveledza yunivesithi ya u guda u kule*,³ zwi themendela uri vhoṭhe vho shela mulenzhe kha zwine UNISA ya vha. Kha heyi bugu, Vho Manson vho ṅwala nga ha uri zwanda zwa vhatshantseḁara zwo fhiraho vha yunivesithi vho vha vha tshi kona na u kundelwa u swika ngafhi. Vho isa phanda na u ṅwala uri yunivesithi, u fana na zwiṅwe zwiimiswa zwoṭhe kha shango, nga tshifhinga, tshe ya ḁiwana i tshi tea, u shumisa mbekanyamaitele na maitele a tshiṭalula, naho itshi tea u ita nga iṅwe ṅḁila. Hezwi ndi u hanedzana na u vha ḁivhazwakale i vhavhaho kha yunivesithi iyi.

Vho Anton Lembede

³ Manson, A. 2018. *Unisa 1873-2018: The making of a distance learning university*. Pretoria, Unisa Press.

Sa zwe nda zwi sumbedzisa mathomoni, yashu ndi divhazwakale ya u vula miṅango, ngeno ri tshi khou dovha ra i vala nga tshifhinga tshithihi. Ndi divhazwakale ya u tṅangedza Vho Lembede sa mutshudeni u guda batsheḷa digirii dzavho, hune inwe ya hone yo vha LLB, vha dovha vha isa phanda u tṅaphudza digirii yavho ya masitasi nga 1945, na thiyisi i vhidzwaho, *Muhumbulo* wa Mudzimu u *tshisumbedziswa nga, kana u bva kha manwalo a vhoradzipfunzo – u bva kha u vha Makone wa filoloji u swika zwino*. Ndi nga tshifhinga tshe dziṅwe yunivesithi dza vha dzi tshi tṅangedza tshivhalo tsha fhasi tsha matshudeni vha vharema, ri sa ambi u bvele phanda na u tṅaphudza ngudo dza pfunzo ya nṅha ha digirii.

Naho zwo ralo, Vho Lembede vho vha vho livhana na ngoho ya uri maḷekitshara avho oṅhe ndi vhatshena nga maanda vha tshinnani; nga zwenezwo, zwo vha zwi sa vhaṅei tshikhala tsha u dibvisela khagala nga ndila yo fhelelaho sa zwe vha vha vha tshi do zwi takalelisa zwone. Ndi khou humbula, vho vha vha sa do ṅwala thiyisi nga ha Makone wa filoloji, arali vho vha vha tshi kona u nanga, fhedzi vho vha vha tshi do vhea mutheo wa u rangela wa filoloji ya Afurika kana Thyiolodzhi ya Vharema, sa musi ri tshi vhaḍivha.

Nyimele ya muhumbulo na u divhadza Vho Winnie Madikizela-Mandela

Mutshimbidza Mushumo, thasululo yashu ya u fhelisa vhukoloni kha yunivesithi dzashu, hu tshi katelwa u amba nga ha u divhonadza ha zwiga u fana na u rina madzina hafhu zwifhaṱo, zwo wana ṱhuṱhuwedzo kha madzangano a matshudeni *#RhodesMustFall* na *#FeesMustFall*.

Ndi kha madzangano anea he matshudeni vha kombetshedza mihumbulo ya Vho Lembede, Vho Frantz Fanon, Vho Steve Biko, Vho Ngugi wa Thiongo na vhaṱwe vhanzhi, ye ya ri kombetshedza u livhana na vhuṱungu hashu ha tshifhinga tsho fhiraho ra thoma u vha na yunivesithi dza Afurika, hu sa sokou vha yunivesithi zwadzo dza Afurika.

Thasululo nga matshudeni u isa phanḁa nndwa idzi zwo kombetshedza mua he ra vhona u vuwa ha Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-Mandela, mufumakadzi muswa, vho hanelwa tshikhala tsha u vha mme zwawe wa vhana vhawe.

Sa mufumakadzi muswa, ho vha ho no vha na zwiga zwe zwa vha sumbedza zwine vha tea u sedza khazwo na u wana murahu u bva kha vhukonḁi. Hafha ho vha hu na ṱhuṱhuwedzo ya fulufhelo kha vharema, mushumelavhapo wa murema wa u thoma wa tshenetsho tshifhinga musi vharema, na nga maanḁa mufumakadzi wa murema, vho vha vha

tshi dzhiwa sa vhatu vhane vha tea u vha “vhareḑi vha khuni na vhaki vha maḑi”.

Nga tshifhinga tshe, vhafumakadzi vha vharema vho vha vha tshi tea u vha vhashumi vha miḑani fhedzi na vhashumi vha bulasini, Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-Mandela vho hanedzana na muhumbulo uyo vha vha mushumelavhapo wa u thoma wa murema kha shango.

Fhedzi hoyu a u ngo vha muhumbulo wa u thoma we Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-Mandela vha hanedzana nawo. Vho vha vha tshi nga vha vho nanga u “ḑigeda” nga u vha muraḑo u no khou bvelela wa murema wa vhashumi vha kiḑasi ya nḑha wa tshenetsho tshifhinga. Ndo ḑiimisela u sa shumisa themo, kiḑasi ya vhukati, ngauri ndi lungano u amba uri vharema vha nga vha miraḑo ya kiḑasi ya vhukati, nga nḑila mvelele, nga fhasi ha tshiḑalula. Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-Mandela vho hana zwiga zwa ndeme iyo.

Madzuloni a izwo, vho nanga nḑila i vhavhaho, musi Vho Walter Rodney vha tshi hanedza nga murahu ha miḑwaha kha nyimele yo fhambanaho, “vho hanelwa na vhatu vhavho”.⁴ Hoyo wo vha muya wo khwaḑhaho wa Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-Mandela we

⁴ Rodney, W. 2019[1969]. *The groundings with my brothers*. London: Verso.

vha hanedzana na u shakuliswa ngei Brandfort, nga u kuvhanganya tshitshavha vha fhaṭa khireshe na kiliniki ya vhashai.

Vhuṭungu vhuhulwanesa he Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-Mandela vha ṭhuphea khaho musi vha tshi fhedza maḍuvha a 491 vhe dzhele, he vhunzhi hao vha wanala vho valelwa vhe vhoṭhe.⁵ Na musi hu si mbilu ya tombo ine ya nga konḍelela hu si u pwashekana musi vha tshi vhalala nga ha vhukonḍi he ha ṭangana na mufumakadzi wa muhulisei avha.

Vho bvela phanda na mushumo wavho na u ḍikumedzela nga khakhathi dza 1976 na u vha na vhuthihi ho khwaṭhaho na vhathu vhavho, u swika vha tshi lovha, zwo rekhodwa zwavhuḍi na uri zwi fanela u dzhielwa nṭha zwihulwane kha akademi na kha maṅwalwa a dzhenala.

Ndi nga tshiitisi hetshi uri, sa tshiimiswa, ri tea u humbula na u ita tshieledzi dzina ḷavho u itela mirafho iḍaho.

Fhedzi, ndi ngani ri tshi tea u rina madzina zwivhili zwifhaṭo zwashu dzina ḷa Vho Lembede (ḷaiburari) na Mufumakadzi Vho Winnie

⁵ Madikizela-Mandela, W. 2014. *491 Days: prisoner number 1323/69*. Athens (Ohio): Ohio University Press.

Madikizela-Mandela (tshifhaṭo tshihulwane, nṅdu ya mihasho ya akademi)?

Zwine Vho Lembede na Vho Madikizela-Mandela vha amba zwone

U bva kha zwiṭuku zwe nda zwi bvisela khagala nga ha vhathu avha vhavhili vhane vha fulufhedzea vha nndwa yashu na, nga ngoho, ngauri zwi a konḡa u ita zwavhukuma kha maifa avho nga tshifhinga tshi re fhasi ha minetse ya furaru, zwi fanela u vha khagala uri zwithu zwinzhi zwo siwa nṅḡa.

Tshiṭaluli tsha u thoma nga ha vhuvhili havho Vho Lembede na Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-Mandela ndi tsha uri vho vha vha tshi funa na u dzhiela nṅḡa pfunzo. Vho hanedza kuhumbulele, u wana pfunzo nga tshifhinga tshe vharema vho vha vha tshi hanelwa na u ṭovhowa tshoṭhe kha u wana pfunzo, ri sa tsha amba pfunzo ya nṅḡa.

Nga u ita tshieledzi madzina avho, ri khou ṭoḡa u khwaṭhisedza uri vhuṭumani vhukati ha vhatikedzi avha vha fulufhedzeaho na nndwa ya u swikelela pfunzo nga vhaswa vhoṭhe vha shango heli.

Tshiṭaluli tsha vhuvhili tshe tsha bvelela, tshine ndo no tshi bula, ndi tsha uri Vho Lembede na Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-

Mandela vho hanedzana na u kombetshedzwa nga vhuimo hune vhathu vhane vha shuma vha vha naho, zwine zwa ita uri vha dzhieles fhasi vhukonḁi ha vhathu vhavho na u fungelela fhedzi kha vhone vhaḁe na miḁa yavho. Nga ngoho, hezwi zwo ḁa nga huhulu na mutengo u vhavhaho. Ri fhanohune ra vha hone sa vhathu nga u vha na ndavha na vhathu havho u fhirisa vhone vhaḁe na u ḁikumedzela havho. Nga ngoho vha tea u huliswa nga riḁe sa lushaka.

Tshiḁaluli tsha vhuraru tshine nda khou tama u tshi bvisela khagala tshine tsha ḁalula Vho Lembede na Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-Mandela ndi tsha uri vho shumisa pfunzo yavho u engedza u dzhiela nḁha ha vhathu vhavho. Luḁwalo lune lwa ḁivheswa nga maanḁa lwa muponyi wa mabulayo u vha rapfunzo, Vho Haim Ginott, vho ḁea manweledzo mapfufhi nga ha vhuimo ha u shuma nga maanḁa nga Vho Lembede na Mufumakadzi Vho Winnie. Lu vhalea nga heyi nḁila:

Mudededzi vha funeaho,

Ndi muponyi wa gammaba ya lufu. Maḁo anga o vhona zwine muthu a nga si zwi ḁanzele: fhethu hune vhathu vha vhulahelwa hone nga vhainzhiniara vho funzeaho, vhana vha ḁiswa mulimo nga madokotela vho funzeaho, vhushie vhu vhulawa nga vhaongi vho gudelaho, vhafumakadzi na vhana vha thuntshiwa vha fhiswa nga matshudeni a

sekondari na vhathu vho ṭhaphudzaho pfunzo dza n̄tha. Nga zwenezwo, ndi khou kanakanisa nga pfunzo.

Khumbelo yanga ndi:

Kha vha thuse matshudeni avho vha vhe vhathu. Nungo dzavho dzi songo bveledza maḡithu o funzeaho, vhalwadze vha muhumbulo vha re na zwikili, Eichmans o funzeaho. U vhala, u n̄wala, ngudambalo ndi zwa ndeme fhedzi arali zwi tshi ita uri vhana vhashu vha vhe vhathu.⁶

Zwe zwa bviselwa kha luñwalo ulu, zwine zwa vha zwa ndeme kha riñe ḡamusi, ndi uri nḡivho na ḡora ḡa vhuthu zwi songo fhandekanywa. Nḡivho, na nga zwenezwo na pfunzo, zwo tea fhedzi na u vha zwa ndeme fhedzi arali zwi tshi ri ita vhathu. Kha nyimele ya shango ḡashu, u ḡetshedza ḡivhazwakale yaḡo i p̄fisaho vhuḡungu, hune “vhutshinyi vhune ha itelwa muthu” ho vha hu mulayoni na u itwa, pfunzo i fanela u shumiswa u ri ita vhathu. Sa musi Vho Steve Biko vho zwi khwaḡhisedza, nndwa ya u lwa na tshiḡalula mafhedziseloni yo vha yo livhiswa kha “ u ḡetshedza Afurika Tshipembe khonadzeo ya tshifhiwa tshihulwanesa – mbonalo ya vhuthu nga huhulu”.⁷

⁶ Anonymous holocaust survivor, quoted in Ginott, HG. 1972. *Teacher and child: a book for parents and teacher*. London: Macmillan

⁷ Biko, S. 1978. *I write what I like*. Oxford, Heinemann Educational Publishers.

Ndi fulufhelo lashu uri madzina haya mavhili a do ri thusa u tūtuwedza, kha matshudeni ashu, u pfesesa huhulwane pfunzo na uri i fanela u shumiswa hani kha mvelaphanda ya muthu.

Phurofesa Vho Nkoana Simon Radipere

Ndi nga lufuno holwu lwa pfunzo, u hanedzana na muhumbulo na u dikumedzela kha vhatu vhavho, he Vho Lembede na Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-Mandela vha vha naho na u hu sumbedzisa, zwe zwa tūtuwedza Phurofesa Vho Nkoana Simon Radipere vhashu. Muswa na radzipfunzo o diimiselaho, ane, u fana na Vho Lembede, vho lovha tshifhinga tshavho tshi sa athu swika.

U vhala zwiṭuku nga mushumo wa ṭhodiṣiso wa Phurofesa Vho Radipere zwi sumbedza uri liṅwe la masia e vha sedza khao ho vha vhuṭumani vhukati ha ṭhuṭhuwedzo na kushumele kwa ndeme kwa bindu, nga maanda mabindu maṭuku.

U ombedzela uhu ndi ha ndeme. Sa musi hu tshi dzinginya u shuma nga maanda ndi zwa ndeme, arali ri tshi tea u bvelela kha u fhaṭa lupfumo lwa shango lashu.

Zwe zwa dovha zwa bveledziswa kha mushumo wa Phurofesa Vho Radipere, ndi u vhilaedziswa nga maanda nga nyimele dza polotiki ya

ikonomi ya matshilisano ine vhaṅe vha mabindu maṅku vha shuma khayō. Sekhithara heyi, sa zwe ya vha i zwone, ndi yone yo khwaṅhisaho na u ḡiimisela, ngauri a ina vuhovheleli ha u rumela masheleni nṅa. Ngeno, yo livhana na khaedu nnzhi, sa musi mbekanyamaitele i tshi nga itshi khou konḡa nga maanḡa kha ṅhōḡea na nyofho dza khamphani dza dzitshaka.

Shango ḡi ḡo shuma zwavhuḡi u dzhiela nṅha mushumo wa vathu vha no nga sa Vho Radipere, nga u hwala nungo dza vhuḡifhinduleli ha u khwinisa sekhithara ya mabindu maṅku na u tikedza vhoramabindu vhane vha khou bvelela, vhane vha ṅōḡa u shela mulenzhe zwihulu kha nyaluwo ya ikonomi ya shango.

Tshedza itshi tsha mbonalo ya vhutshilo ha Phurofesa Vho Radipere tsho ḡa nga tshifhinga tshe shango ḡashu ḡa vha ḡi mafhandeni. Vhaswa vha khou vhidzwa uri vha tevhedze u shuma nga maanḡa na u ḡikumudzela he Phurofesa Vho Radipere vha hu sumbedzisa. Vho sumbedza nga maanḡa u vha na ndavha na vhaṅwe vathu u fhirisa vhone vhaṅe nga u funza na u gudisa vhaṅodisisi vhane vha khou thoma na u ṅetshedzela tshifhinga tshavho u thusa hu sini fhedzi avho vhane vha vha kha sia ḡa mutheo wavho fhedzi, Vhubindudzi, fhedzi u mona na khoḡidzhi dzoṅhe.

Ro dovha ra t̄angana nga tshifhinga tshine, sa yunivesithi, ri khou t̄oḁa u vha na phurofesa dza vharema nnzhi kha khoḁidzhi ye Vho Radipere vho vha vhe muraḁo wa – Ikonomi na Saintsi dza Ndaulo. U tikedza vhoraakademi vhaswa vhane vha khou bvelela na u ḁikumedzela na t̄huḁhuwedzo ya ndeme, vhukoni, zwi ḁo ri thusa u swikelela tshipikwa tshashu tsha u shandukisa yunivesithi u vha fhethu hune vhathu vhoḁhe vha pfa vho t̄anganedzea na u t̄uḁuwedzwa u shuma nga maanḁa.

Vho vha vho ḁiimisela he vha vha vha tshi ḁa mushumoni na musii vha tshi khou lwala, zwi vhavhesaho vho wa vha mbo ḁi lovha muḁangoni wa tshifhaḁo tsha u dzhena kha khoḁidzhi yavho.

Ri a fulufhela uri tsumbo yavho i ḁo shuma sa t̄huḁhuwedzo kha vhanzhi vhane vha tama na u vha na vhukoni ha u swikelela na u fhirisa mishumo ye vha swikelela.

Musi ndi tshi pendela

Mutshimbidza Mushumo, ndi nga muhumbulo washu wo dzhielwaho nḁha uri ḁiiga ḁine ra khou ḁi dzhia ḁamusii ḁi ḁo ḁadzisa kha zwinzhi zwine ra tea u zwi fhira u livhisa kha yunivesithi ya Afurika Tshipembe yo shandukaho kha tshumelo ya vhuthu. Yashu hu ḁo vha kuitele kwa maitele manzhi kwa tshanduko ane a ḁo katela:

- u shandukisa thyiori ya ndivho, ndivho na magavhelo a pfunzo
- u shandukisa mvelele ya tshiimiswa – hune u rinwa madzina hafhu zwa vha nga fhasi hazwo – musi ri tshi khou lusa u bveledza zwigazwiswa
- u humbula hafhu nga ha u bveledza sisiteme na mbekanyamaitele
- u humbula hafhu nga ha kuvhusele kwavhudi, vhurangaphanda na ndangulo
- u tutuwedza nyambedzano dza tshanduko

Ri khou tama u livhuwa miṭa ya Vho Anton Lembede, Mufumakadzi Vho Winnie Madikizela-Mandela na Phurofesa Vho Radipere, uri tendela u ita tshieledzi madzina a vhafunwa vhavho. Ri khou livhuwa u kovhana navho na riṅe. Ri ḍo, nga u tevhekana, engedzedza u kovhana ha madzina avho na lushaka, dzhango na lifhasi.

Ndi a livhuwa!